

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В.Н. КАРАЗІНА**

(повне найменування вищого навчального закладу)

ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

(назва факультету)

Кафедра теоретичної і практичної філософії імені професора Й.Б. Шада

(повна назва кафедри)

Кваліфікаційна робота

перший (бакалаврський) рівень вищої освіти

(освітньо-кваліфікаційний рівень)

Тема: «Криза європейської ідентичності в умовах антиімміграційної політики в Європейському Союзі: соціально-філософська інтерпретація»

Виконала: студентка IV курсу

група ОФЄ - 42

Спеціальність: 033 Філософія

(шифр, назва спеціальності)

Освітня програма: Європейські студії

Луценко В.І.

Керівник Ільїн І.В.

Рецензент Карпіцький М.М.

Підсумкова оцінка: за національною шкалою:

кількість балів: _____

Підпис керівника _____

Кваліфікаційну роботу захищено на засіданні Екзаменаційної комісії

Протокол № ____ від « » червня 2025 р.

Голова Екзаменаційної комісії _____

(підпис) (прізвище та ініціали)

м. Харків – 2025 рік

Анотація

У кваліфікаційній роботі досліджується проблема кризи європейської ідентичності в умовах глобалізаційних процесів та соціокультурних трансформацій. Для досягнення поставленої мети проаналізовано етапи формування європейської ідентичності, визначено ключові поняття, охарактеризовано основні причини і прояви ідентичнісної кризи, досліджено вплив міграційної політики та міжкультурного діалогу на сучасну європейську свідомість, а також окреслено можливі шляхи подолання цієї кризи.

Об'єктом дослідження виступає європейська ідентичність як соціокультурне явище, що змінюється під впливом як внутрішньоєвропейських процесів, так і глобальних викликів.

У процесі дослідження використовувалися методи аналізу та синтезу, порівняльний метод, історико-філософський аналіз, контент-аналіз та критичний дискурс-аналіз.

У результаті роботи виявлено, що криза європейської ідентичності має комплексний характер і вимагає оновлення підходів до збереження європейських цінностей через посилення культурного діалогу, реформу освітніх систем і підтримку інклюзивної політики. Структура роботи включає вступ, три розділи, висновки та список використаних джерел.

Ключові слова: європейська ідентичність, криза, глобалізація, Європейський Союз, культурна політика, соціальна філософія.

Abstract

This qualification thesis explores the issue of the crisis of European identity in the context of globalization processes and sociocultural transformations. To achieve the stated goal, the stages of the formation of European identity were analyzed, key concepts were defined, the main causes and manifestations of the identity crisis were described, the influence of migration policy and intercultural dialogue on contemporary European consciousness was examined, and possible ways to overcome this crisis were outlined.

The object of the study is European identity as a sociocultural phenomenon that changes under the influence of both intra-European processes and global challenges.

The research employed methods of analysis and synthesis, comparative method, historical and philosophical analysis, content analysis, and critical discourse analysis.

As a result of the study, it was revealed that the crisis of European identity is of a complex nature and requires updated approaches to preserving European values through the strengthening of cultural dialogue, reform of educational systems, and support for inclusive policy. The structure of the work includes an introduction, three chapters, conclusions, and a list of references.

Keywords: European identity, crisis, globalization, European Union, cultural policy, social philosophy.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	5
1.1 Соціально-філософські підходи до вивчення ідентичності.....	5
1.2 Історичні витоки та еволюція «європейської ідеї».....	8
1.3 Європейська ідентичність у контексті інтеграційних процесів ЄС.....	12
РОЗДІЛ 2. КРИЗА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В КОНТЕКСТІ АНТИІММІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ.....	18
2.1 Антиімміграційна політика ЄС: історичний огляд та сучасні тенденції	18
2.2 Фактори загострення кризи ідентичності: соціально-економічний та політичний вимір.....	22
2.3 Соціально-філософська інтерпретація антиімміграційних тенденцій.....	26
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ПОДОЛАННЯ КРИЗИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	31
3.1 Роль соціально-філософських концепцій у переосмисленні європейської ідентичності.....	31
3.2 Міжкультурний діалог та освіта як чинники формування спільного.....	36
3.3 Моделі реформування імміграційної політики та «перезавантаження» європейського проекту.....	41
ВИСНОВКИ.....	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	48

ВСТУП

Актуальність теми.

У сучасних умовах глобалізації, міграційних процесів та внутрішніх соціокультурних трансформацій питання європейської ідентичності набуває особливої гостроти. Європейський Союз, як унікальний наднаціональний проект, перебуває у пошуках нових моделей спільної ідентичності, що дозволили б поєднати різноманіття національних культур із загальноєвропейськими цінностями. Кризові явища останніх десятиліть — зростання антиімміграційних настроїв, посилення праворадикальних рухів, зниження довіри до європейських інституцій — актуалізували потребу в глибокому філософському аналізі природи ідентичності та шляхів її оновлення. Саме тому дослідження проблеми європейської ідентичності у контексті антиімміграційної політики є надзвичайно важливим як для розуміння викликів сучасної Європи, так і для вироблення стратегій подолання кризи. Серед вітчизняних науковців, які досліджували цю тему, варто відзначити Наталію Буруковську, Степана Добрянського та Галину Тараненко. Серед зарубіжних дослідників — Бенедикта Андерсона, Зигмунда Баумана, Юргена Габермаса, Ернеста Геллнера, Герта Гофстеде, Іммануїла Канта, Френсіс Поллетту та Джеймса Джаспера.

Об'єкт дослідження — європейська ідентичність у контексті глобалізаційних та міграційних процесів.

Предмет дослідження — трансформація європейської ідентичності в умовах антиімміграційної політики Європейського Союзу.

Мета дослідження — проаналізувати соціально-філософські засади кризи європейської ідентичності та визначити можливі моделі її реформування в контексті сучасної антиімміграційної політики.

Завдання дослідження:

- проаналізувати соціально-філософські підходи до поняття ідентичності;
- виявити основні етапи формування європейської ідентичності;

- дослідити вплив глобалізації та міграційних процесів на європейську ідентичність;
- охарактеризувати соціально-філософські концепції подолання кризи європейської ідентичності;
- розглянути роль міжкультурного діалогу та освіти у формуванні спільного європейського простору.

Ключові слова: ідентичність, європейська ідентичність, глобалізація, міграційна політика, антиімміграційна політика, постнаціональна демократія, міжкультурний діалог, соціальна філософія.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

1.1 Соціально-філософські підходи до вивчення ідентичності

У соціальній філософії ідентичність розуміється як усвідомлення людиною себе та своєї належності до певних соціальних груп. Ідентичність має індивідуальний вимір і колективний вимір. Вона не є раз і назавжди заданою, а формується у взаємодії людини із соціумом і змінюється під впливом історичних та культурних обставин. Ще класик соціальної філософії Джордж Мід відзначав взаємозалежність суспільства та індивіда: існуюча соціальна структура багато в чому формує особистісну ідентичність, а сформована особистість своєю чергою впливає на суспільство. Ідентичність – динамічний соціальний конструкт, що виникає у процесі спільного життя людей. Основні концепції ідентичності в соціальній філософії. У межах соціально-філософського дискурсу сформувалися різні підходи до розуміння ідентичності. «Колективна ідентичність – це когнітивний, моральний та емоційний зв'язок індивіда з ширшою спільнотою, категорією, практикою або інституцією.» [36 с. 287].

З одного боку, існує есенціалістський підхід, з яким ідентичність трактується як відносно стала сутність. З іншого боку, конструктивістський підхід наголошує, що ідентичності конструюються через мову, культуру та взаємодію і не існують поза соціальним контекстом. Сучасні дослідники соціальних рухів зазначають, що ідентичність групи формується тоді, коли індивіди усвідомлюють спільні цінності та цілі й ототожнюють себе з ширшою спільнотою. Приміром, Ф. Поллетта і Дж. Джаспер визначають колективну ідентичність як “когнітивний, моральний та емоційний зв'язок індивіда з ширшою спільнотою, категорією, практикою або інституцією”. [36 с. 287]. Основою ідентичності є спільне відчуття «ми», що протиставляється іншим групам («вони»).

Роль колективної ідентичності у суспільному розвитку. Колективна ідентичність – це усвідомлення спільної приналежності, яке об'єднує людей у групи і надає їхній діяльності спільного сенсу

Наявність спільної ідентичності виступає важливим чинником соціального розвитку, оскільки вона забезпечує соціальну згуртованість та довіру між членами групи. Завдяки почуттю належності до єдиної спільноти люди готові співпрацювати, жертвувати особистими інтересами заради спільного блага і навіть ризикувати життям заради своїх співвітчизників. Як зауважував Бенедикт Андерсон, «великі спільноти є по суті «уявленими спільнотами», оскільки їхні члени особисто не знайомі між собою, але уявляють свою єдність і солідарність» [7 с. 6].

Це уявне відчуття єдності має цілком реальні наслідки: воно породжує патріотизм, масову мобілізацію і легітимність суспільних інститутів. Колективна ідентичність відіграє ключову роль у процесах державотворення і у функціонуванні демократії. Водночас вона може мати і зворотний бік – надмірне протиставлення «свого» і «чужого» здатне породжувати упередження та конфлікти. Колективна ідентичність є джерелом соціальної інтеграції, але потребує балансу відкритості, щоб не перетворитися на ізоляціонізм чи ксенофобію.

У філософському дискурсі ідентичність постає не лише як індивідуальна самототожність, а як складна мережа відносин між суб'єктом та спільнотою, в якій він існує. Глобалізація, цифрові комунікації та мобільність поставили під сумнів традиційні форми національної ідентичності, що історично формувалися в межах гомогенних культурних наративів. Сучасна людина дедалі частіше переживає не одну, а множинні ідентичності, належачи одночасно до локального, національного й глобального простору. Цей феномен не просто ускладнює структуру ідентичності, а змінює її саму природу — з фіксованої й сталої на мобільну, динамічну та контекстуальну.

Саме в цьому контексті Юрген Габермас запроваджує поняття постнаціональної ідентичності, що виникає у відповідь на кризу класичної моделі національної держави. У його уявленні, традиційна ідентичність, пов'язана з мовою, етносом та історичною

пам'яттю, більше не є достатнім підґрунтям для сучасного політичного співіснування. Натомість Габермас пропонує переосмислити ідентичність через призму демократичної участі та комунікативної взаємодії. Він прямо називає сучасну епоху «добою постнаціональної ідентичності» [25, с. 76], наголошуючи, що лояльність суб'єктів дедалі частіше спрямовується не до національних держав, а до наднаціональних утворень, таких як Європейський Союз, або до абстрактних універсалістських цінностей.

Формується нова модель самоусвідомлення, що ґрунтується не на етнічній належності, а на цінностях демократії, прав людини, соціальної справедливості та нормативного порядку, в якому ці цінності реалізуються. У цьому контексті спільна ідентичність все частіше сприймається не як природна чи успадкована, а як результат участі в уявленій, символічній спільноті. Як зазначають Ф. Поллетта та Дж. Джаспер, «це сприйняття спільного статусу або відносин, яке може бути радше уявним, ніж безпосередньо пережитим, і воно відрізняється від особистих ідентичностей, власних інтересів та стратегічного мислення» [36, с. 287].

Таким чином, ідентичність у сучасному світі постає не як фіксована сутність, а як процес, що розгортається у взаємодії з іншими через мову, соціальні норми та дискурсивну практику. Постнаціональна ідентичність не потребує заперечення традиційних форм належності, але передбачає їх гнучке переосмислення у відкритому середовищі, де розмаїття визнається не як загроза, а як ресурс для оновлення спільного життя.

Водночас, філософськи осмислюючи постнаціональну ідентичність, не можна ігнорувати ті антитези, які вона викликає. Глобалізація як об'єктивний процес не лише розширює горизонти взаємодії, а й породжує зворотну хвилю — ренесанс локальних, етнічних і релігійних ідентичностей. У відповідь на знеособлення та універсалізацію частина суспільств повертається до «етнічного кореня» як джерела автентичності та безпеки. У філософському сенсі це вияв тієї самої діалектики: у відкритому суспільстві індивід отримує більше вибору, але водночас несе більшу екзистенційну відповідальність за власну ідентичність.

1.2 Історичні витоки та еволюція “європейської ідеї”

Формування європейської ідентичності у Середньовіччі та Новому часі. Попри сучасний постнаціональний тренд, історично головною колективною ідентичністю в Європі довгий час була національна та релігійна ідентичність. «У Середньовіччі європейська ідентичність була тісно пов'язана з латинським християнством, об'єднавши народи під спільною релігійною та культурною спадщиною.» [3, с. 6]. Проте ідея Європи як певної цивілізаційної спільності має глибокі корені. У Середні віки європейці ототожнювали себе передусім з християнським світом: поняття “латинської християнської цивілізації” охоплювало народи Західної Європи, об'єднані спільною релігією, латинською мовою церкви та спадщиною Римської імперії. Після падіння Західної Римської імперії саме християнство стало підґрунтям для культурної єдності Європи. Наприклад, Франкський правитель Карл Великий (VIII–IX ст.), який об'єднав значну частину Західної Європи, розглядався пізнішими поколіннями як «батько Європи», що відродив імперську єдність континенту. У добу Хрестових походів (XI–XIII ст.) ідея єдиної християнської Європи особливо зміцнилася: європейські народи усвідомили спільність своєї місії у протистоянні зовнішній загрозі, що сприяло виникненню зародків загальноєвропейської солідарності. Одночасно середньовічна Європа лишалася роздробленою на десятки народів і держав, між якими точилися війни; тому тогочасна ідентичність мала передусім локальний та релігійний характер, а не континентальний.

Перехід до Новітнього часу (XVI–XVIII ст.) приніс формування націй-держав і секуляризацію суспільства, що поступово змінювало характер ідентичності. Після Реформації і релігійних воєн у Європі на перший план виходить приналежність до нації та держави, а не лише до християнської спільноти. Вестфальський мир 1648 року закріпив систему суверенних держав, кожна з яких плекала власну національну свідомість. Протягом XVIII–XIX століть концепція національної ідентичності стала домінуючою: європейські народи консолідувалися довкола спільної мови, культури та історичної пам'яті, створюючи сучасні нації. Водночас ідея загальноєвропейської

спільності не зникла. Європейські інтелектуали продовжували усвідомлювати спільну культурну спадщину. Ренесанс відродив інтерес до античної спадщини, яку бачили основою спільної європейської культури. Пізніше, в епоху Просвітництва, філософи широко використовували поняття “Європа” як спільний простір прогресу і розуму. Наприклад, Іммануїл Кант у трактаті «До вічного миру» пропонував проект федерації європейських республік, тим самим передбачаючи можливість політичної єдності континенту на основі спільних принципів. Таким чином, уже в Новий час зародилася «європейська ідея» – уявлення про Європу як спільноту народів, пов’язаних культурою та цінностями. Однак до середини ХХ ст. ця ідея залишалася радше утопічною мрією окремих мислителів на тлі жорсткої конкуренції національних держав. «Лише в правовій державі, що входить до всесвітнього союзу народів, людині можуть бути в повній мірі гарантовані безпека і максимально сприятливі умови для інтелектуального та духовного розвитку» [28 с. 12].

Просвітництво та концепція загальноєвропейських цінностей. ХVІІІ століття, доба Просвітництва, суттєво вплинуло на формування того, що сьогодні розуміють під європейськими цінностями. Просвітницькі мислителі виробили універсальні ідеї, які претендували на загальнолюдське значення: пріоритет розуму, невід’ємні права людини, принципи свободи, рівності, братерства, секуляризм, верховенство права. Хоча ці цінності часто декларувалися як універсальні, їхнім колисковим регіоном була саме Європа ХVІІІ ст. і вони стали невід’ємною частиною європейської колективної свідомості. Французька революція 1789 р. проголосила права людини й громадянина, що заклало основу для сучасних демократичних норм. Відтоді Європа дедалі більше почала усвідомлювати себе носієм особливої системи цінностей, яка відрізняє її від попередніх епох та від інших частин світу, де ці принципи не були поширені. У ХІХ ст. поняття «цивілізаційної місії Європи» стало виправданням як для позитивної діяльності (так і, на жаль, для колоніальної експансії. Проте після двох руйнівних світових воєн європейці переосмислили свою ідентичність, зробивши наголос на мирі та співпраці. «Сьогодні люди все частіше ведуть переговори між кількома шарами ідентичності -

місцевим, національним та глобальним - які часто вступають в напругу один з одним» [3, с. 18]. У середині ХХ ст. визріло розуміння, що спільні просвітницькі цінності можуть стати платформою для об'єднання європейських народів у мирний союз. Так сформувалося уявлення про загальноєвропейські цінності як фундамент нової європейської ідентичності: повага до гідності та прав людини, демократія, рівність, соціальна солідарність, законність. Ці цінності пізніше були формально закріплені в установчих документах Європейського Союзу. Зокрема, у Декларації про європейську ідентичність глави держав Європейського співтовариства проголосили, що спільними елементами європейської ідентичності є приверженість принципам представницької демократії, соціальної справедливості, поваги прав людини та культурне різноманіття. Доба Просвітництва заклала ідеологічне підґрунтя для сучасної європейської ідентичності, визначивши набір базових цінностей, на яких ґрунтується єдність Європи попри національну різноманітність.

Інтеграційні процеси ХХ–ХХІ століття та трансформація ідентичності. Лише у другій половині ХХ століття «європейська ідея» із філософської площини перейшла у практичну політику – через проєкт європейської інтеграції. Після жахів Другої світової війни європейські країни усвідомили нагальність подолати історичну ворожнечу і об'єднатися задля миру та розвитку. 1950 року Робер Шуман висунув план об'єднання вугільної та сталеливарної промисловості Франції та Німеччини – так було засновано Європейське об'єднання вугілля і сталі, перший крок до економічної інтеграції. Невдовзі утворилося Європейське економічне співтовариство, яке ставило за мету створення спільного ринку. Хоча спочатку інтеграція мала економічний характер, від самого початку її натхненники бачили і глибшу місію – формування єдиної європейської спільноти з спільною ідентичністю, щоб війна між європейськими народами стала немислимою. У 1973 р. держави-учасниці Європейських співтовариств ухвалили згадану Декларацію про європейську ідентичність, де підкреслили спільність культурної спадщини, цінностей та мету поступового політичного об'єднання Європи.

«Цілями Європейського Союзу проголошувалися: сприяння економічному та соціальному прогресу шляхом побудови простору без внутрішніх кордонів; посилення економічного та соціального зближення; утвердження ідентичності Європейського Союзу на міжнародній арені шляхом проведення спільної зовнішньої політики та політики безпеки» [5 с. 375]. Було запроваджено громадянство ЄС для мешканців усіх держав-членів, запроваджено єдиний прапор, гімн «Ода до радості», девіз «Єдність у різноманітті», що мали стати символами нової спільної ідентичності. Відтоді Євросоюз цілеспрямовано реалізує політики, покликані зміцнити європейську свідомість: освітні обміни, розвиток загальноєвропейського культурного простору, збереження пам'яті про спільну історію. «У політичній сфері Маастрихтський договір поєднав два напрями інтеграційного процесу, а саме: обмеження державного суверенітету і розширення повноважень існуючих Європейських співтовариств (до суто економічних були додані повноваження у сферах культури, освіти, молодіжної політики, охорони здоров'я, захисту прав споживачів). Положеннями договору вперше на рівні установчих договорів визнано обов'язок Європейського Союзу дотримуватися основних прав і свобод людини і громадянина» [5с. 375].

За останні десятиліття відбулося зміщення акцентів у розумінні європейської ідентичності: від переважно культурно-історичного до більш політико-ціннісного. Європейський Союз став своєрідною лабораторією постнаціональної ідентичності, де співіснують і доповнюють одна одну декілька рівнів самоідентифікації – національний і європейський. «У глобалізованому світі постнаціональні ідентичності, як правило, виходять за межі державних кордонів і часто ґрунтуються на космополітичних цінностях та універсальних правах людини» [3,с.14]. Багато європейців відчують належність одразу до двох спільнот: своєї нації та об'єднаної Європи. За опитуваннями, близько 58% громадян ЄС заявляють, що почуваються не лише громадянами своєї країни, але й Європи. Втім, це відчуття нерівномірне: воно сильніше серед молоді та освічених верств і слабше в сегментах населення, більш прив'язаних до традиційної національної ідентичності. Інтеграційні процеси значно просунули спільну європейську ідею, але й

поставили нові питання – зокрема про те, як реагувати на сучасні виклики, що випробовують єдність та ідентичність Європи.

1.3 Європейська ідентичність у контексті сучасних викликів

Вплив глобалізації та міграційних процесів. На початку XXI століття перед європейською ідентичністю постали серйозні випробування, пов'язані з процесами глобалізації та масової міграції. Глобалізація посилила взаємозв'язок Європи з рештою світу – як в економічному, так і в культурному вимірі. З одного боку, це призвело до поширення космополітичних цінностей, формування у частини європейців відчуття причетності до глобальної спільноти. З іншого боку, відкритість кордонів і культурне різноманіття породили у частини населення страх втрати традиційної ідентичності. «Нація уявляється як обмежена, бо навіть найбільша з них, налічуючи сотні мільйонів людей, має свої межі, поза якими знаходяться інші нації. Жодна нація не уявляє себе рівнозначною людству» [7 с. 22]. Особливо гостро ці страхи проявилися через міграційні процеси. Європа історично була джерелом еміграції, але в останні десятиліття перетворилася на привабливий регіон для іммігрантів з інших континентів. Масштабні хвилі міграції змінили етнічний і релігійний ландшафт багатьох європейських країн, зробивши їх багатокультурними. «Європейський Союз являє собою унікальний експеримент у наднаціональному управлінні, але його успіх залежить від формування спільної європейської ідентичності» [3, с. 19]. Це кинуло виклик традиційному розумінню європейської ідентичності. Виникла дилема: чи має європейська спільнота будуватися як відкрита спільнота, включаючи нових членів незалежно від їх походження, чи як закрита фортеця, що захищає свою «спадкову» культуру?

Кульмінацією напруги навколо цього питання стала криза біженців 2015 року. Протягом лише одного 2015 року більше одного мільйона біженців і мігрантів прибули до Європи, рятуючись від воєн і переслідувань на Близькому Сході та в Африці. Цей безпрецедентний приплив людей викликав різку поляризацію громадської думки і політики в країнах ЄС. Частина суспільства й лідерів закликала діяти згідно з європейськими гуманістичними цінностями – приймати шукачів притулку, виявити

солідарність між державами щодо їх розподілу, захищати права біженців. Інша частина – навпаки, сприйняла біженців як загрозу безпеці та культурній цілісності Європи, наполягаючи на негайному посиленні контролю кордонів. У деяких країнах Центрально-Східної Європи уряди відкрито зайняли антиімміграційну політику: відмовилися приймати квоти на розселення біженців, звели паркани на кордонах, посилили риторичку про “захист Європи від чужинців”. Це призвело до розколу в ЄС: виявилось, що розуміння солідарності та самих засад європейської ідентичності відрізняється між країнами. Західноєвропейські держави взяли на себе основний тягар прийому біженців, апелюючи до моралі та міжнародного права, тоді як низка інших членів ЄС поставили на перше місце національні інтереси та побоювання своїх громадян.

Суперечки навколо міграції оголили глибинну кризу європейської ідентичності. Європа завжди пишалася цінностями відкритості та гуманізму, але чи готові європейці дотримуватися цих цінностей, коли це вимагає реальних жертв і змін? Для багатьох громадян масова імміграція стала своєрідним “лакмусовим папірцем”. Частина суспільства відчула, що «європейські цінності» лицемірно декларуються, але не дотримуються: на словах Союз за права людини, а на ділі кордони закриваються для тих, хто шукає порятунку. Інші ж, навпаки, вирішили, що захист власної культури і безпеки важливіший, і що Європа повинна передусім дбати про свої народи. Унаслідок цього з 2015 р. по всій Європі посилюються настрої культурної оборони: наприклад, політики почали наголошувати на “християнській спадщині Європи” як основі ідентичності, яка нібито несумісна з масовим припливом мусульманських мігрантів. З’явилися і нові суспільні рухи, що відкрито декларують мету “захистити європейську цивілізацію” – зокрема, праворадикальні угруповання на зразок пан’європейського руху “Generation Identity”. Таким чином, глобалізація та міграції, з одного боку, розширили межі європейської ідентичності, зробивши її більш мультикультурною, а з іншого – спровокували кризову реакцію частини суспільства, яка відчуває страх перед змінами і прагне повернення до “чистої” традиційної Європи. Цей конфлікт між відкритістю та ізоляціонізмом став одним із визначальних для ЄС у останні роки. «Нація завжди

сприймається як глибоке й солідарне братерство. У кінцевому підсумку, саме це братерство й робило можливим протягом останніх двох сторіч для мільйонів людей не лише вбивати, але й охоче віддавати своє життя в ім'я таких обмежених уявлень» [7 с.22]. Феномен міграції є не лише соціальним чи економічним явищем, а й складним філософським процесом, який безпосередньо впливає на формування та трансформацію ідентичності. Особливо актуальним це стає в контексті європейського простору, де зміна демографічної, культурної та національної структури суспільств викликає необхідність переосмислення самих засад ідентичності – як індивідуальної, так і колективної.

У цьому контексті філософські концепції Ернеста Геллнера та Юргена Габермаса пропонують дві взаємодоповнювані перспективи розгляду проблеми. З одного боку, Геллнер аналізує націю та національну ідентичність як продукт соціальних трансформацій модерності, з іншого – Габермас наголошує на необхідності формування постнаціональної, громадянської ідентичності в умовах глобалізованого та мультикультурного світу.

Ернест Геллнер у праці “Nations and Nationalism” стверджував, що нація є не природною, а історично сконструйованою спільнотою, яка виникла внаслідок переходу від аграрного до індустріального суспільства. За Геллнером, саме модернізація та індустріалізація зумовили появу стандартизованої культури, яка стала основою для формування національної ідентичності. «Націоналізм виникає лише в контексті, в якому існує розширений поділ праці і підтримується централізованою культурою, що пропагується через масову освіту» [23,с. 174]. У цьому сенсі, міграція порушує гомогенність культури, яка лежить в основі національної єдності, і викликає кризу національної ідентичності. Нові соціальні групи, які прибувають до національних держав, часто не поділяють спільної мови, історії чи культурних кодів, що веде до конфлікту між уявленою єдністю нації та фактичним культурним плюралізмом.

Геллнер вказує на те, що легітимність національної держави в значній мірі залежить від здатності підтримувати культурну однорідність, яка забезпечується через систему освіти, ЗМІ та державні інституції. Проте сучасні міграційні процеси

підривають цю модель. Виникає питання: чи може держава зберігати свою цілісність без спільної культурної ідентичності? І якщо так, то на яких підставах?

У відповідь на цей виклик Юрген Габермас розвиває концепт “постнаціональної ідентичності”, яка базується не на культурній чи етнічній єдності, а на спільному політичному проєкті, ґрунтованому на принципах демократії, прав людини та участі у громадянському дискурсі. «Постнаціональне сузір'я вимагає нового виду солідарності, що виходить за межі національних кордонів» [25, с. 208]. У праці “The Postnational Constellation” він стверджує, що сучасна держава повинна формувати “громадянську солідарність”, яка включає в себе всіх індивідів, незалежно від їх етнічного походження, релігії чи культури. На відміну від Геллнера, який бачить культурну гомогенність як умову стабільності, Габермас пропонує модель, у якій стабільність досягається через політичну інклюзію та комунікативну раціональність.

Габермас вважає, що ідентичність у сучасному світі не може більше будуватися на принципі “крові та ґрунту”, тобто на біологічному або етнічному зв'язку. Натомість вона має ґрунтуватися на “конституційній патріотичності” – прихильності до принципів демократії, правової держави та політичного діалогу. У цьому сенсі, мігранти можуть бути не лише “іншими”, а й повноправними учасниками громадянського суспільства за умови визнання спільного нормативного простору.

Таким чином, у філософській перспективі ідентичність постає не як фіксована сутність, а як процес постійного оновлення, зумовлений соціальними, політичними та культурними викликами. Геллнер акцентує увагу на структурних передумовах національної ідентичності, тоді як Габермас пропонує емансипативну модель громадянського співжиття, яка дозволяє інтегрувати “іншого” без втрати власної самототожності.

Поширення популізму та радикальних ідеологій як фактор змін у сприйнятті європейської ідентичності: «Націоналізм - це не пробудження націй до самоусвідомлення: він вигадує нації там, де їх ще не існує» [7, 23]. Зниження довіри і соціально-економічні потрясіння відкрили шлях до стрімкого зростання популістських

та крайніх рухів у багатьох країнах Європи. Популізм – політичний стиль, що протиставляє “народ” елітам – набув різних форм: від ліворадикальних до праворадикальних націоналістичних. Спільним знаменником більшості європейських популістів останнього десятиліття стала євроскептична та антиімміграційна риторика. Вони апелюють до незадоволення частини громадян глобалізацією, стверджуючи, що національна ідентичність та добробут “простих людей” під загрозою через космополітичні еліти Брюсселя та приплив мігрантів.

Зростання популізму і радикальних ідеологій суттєво впливає на сприйняття європейської ідентичності. По-перше, націоналістичний популізм підкреслює першість національної ідентичності над європейською. Популістські лідери часто малюють образ ЄС як чужої сили, що розмиває унікальні риси націй, та закликають відродити “національний суверенітет”. Це стимулює частину громадян більше цінувати свої окремі національні ідентичності і дистанціюватися від ідеї єдиної Європи. По-друге, ці рухи пропонують альтернативну версію європейської ідентичності – часто ексклюзивістську. Замість офіційної концепції “Європи, об’єднаної в різноманітті”, праворадикали пропонують бачення “фортеці Європи”, яка ґрунтується на спільній етнокультурній спадщині і мусить захищатися від чужинців. Така ідеологія фактично виключає з європейської спільноти іммігрантів іншого походження, а часто й існуючі національні меншини. Наприклад, риторика багатьох партій Східної Європи зображує мусульманських мігрантів як загрозу для “європейської цивілізації”. Парадоксально, але іноді на цьому ґрунті радикальні націоналісти різних країн навіть знаходять спільну мову між собою – апелюючи до певної пан’європейської етнокультурної єдності проти зовнішніх груп. Таким чином, популізм не обов’язково повністю відкидає європейську ідентичність, але переформатовує її у вузький, виключний формат.

Європейська ідентичність сьогодні перебуває у стані випробування. Соціально-філософський аналіз показує, що ідентичність не є чимось статичним – вона змінюється під впливом історичних умов. На основі теоретичних концепцій ми розглянули, як формувалася європейська ідея від Середньовіччя до сучасності. «Відродження

традиційного націоналізму та релігійної ідентичності у відповідь на глобалізацію демонструє амбівалентний характер політики ідентичності в Європі» [3, с. 17]. Європейська ідентичність еволюціонувала від культурно-релігійної спільності християнського світу, через утвердження спільних просвітницьких цінностей, до політичного проекту єдності у різноманітті в рамках ЄС. Однак сучасні глобальні виклики – масова міграція, криза довіри, вибух популізму – призвели до «кризи європейської ідентичності».

Вона проявляється у тому, що значна частина європейців сумнівається, чи існує спільне “ми”, які цінності слід покласти в його основу і чи не суперечать ці цінності національним інтересам. Антиімміграційна політика, що набрала популярності останніми роками, стала одночасно і симптомом, і каталізатором цієї кризи: захищаючи національну державу від зовнішнього впливу, вона підважує сам принцип єдності та відкритості, на якому будувався ЄС. Подальший розвиток європейського проекту залежить від того, чи вдасться подолати цю кризу – відновити довіру, знайти баланс між різноманітністю та спільнотою, сформуванню оновлений зміст європейської ідентичності, що відповідає реаліям XXI століття.

РОЗДІЛ 2. КРИЗА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В КОНТЕКСТІ АНТИМІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

2.1 Антиімміграційна політика ЄС: історичний огляд та сучасні тенденції

Формування антиімміграційної політики в Європейському Союзі пройшло складний шлях, на який вплинули економічні коливання, соціальні зрушення та зміни у політичному ландшафті. Її еволюцію можна розглядати через призму ключових історичних періодів, кожен з яких вніс свої особливості у сучасний підхід ЄС до міграційних питань.

Після Другої світової війни західноєвропейські країни зіткнулися з гострою нестачею робочої сили. У 1950-1960-х роках такі держави як Німеччина, Франція та Бельгія активно запрошували трудових мігрантів з Південної Європи, Північної Африки та Туреччини. «Екстерналізація прикордонного контролю - через угоди з третіми країнами, такими як Туреччина та Лівія - стала наріжним каменем міграційної політики ЄС, часто за рахунок захисту прав людини» [13, с. 18]. Ця політика знайшла своє відображення у двосторонніх угодах, зокрема німецько-турецька угода 1961 року про наймання робітників.

Проте вже на початку 1970-х ситуація кардинально змінилася. Нафтова криза 1973 року та економічна стагнація призвели до фактичного припинення програми трудової міграції в більшості західноєвропейських країн. У Німеччині це отримало назву "Anwerbestopp" - заборона на наймання іноземних робітників. «Різниця між біженцями та економічними мігрантами стає все більш розмитою в європейських політичних дебатах, що часто призводить до обмежувальних заходів, які не враховують складних реалій змішаних міграційних потоків» [13, с. 5]. 1980-ті роки позначилися двома суперечливими тенденціями. З одного боку, процес європейської інтеграції прискорився, що виразилося у підписанні Єдиного європейського акта 1986 року, який передбачав створення єдиного ринку з вільною циркуляцією не лише товарів, а й людей. З іншого боку, країни Європи почали стикатися з новими викликами - зростанням кількості біженців з країн, що розвиваються, та посиленням нелегальної міграції. Саме в цей

період почали формуватися перші європейські механізми координації міграційної політики.

Сьогодні антиімміграційна політика ЄС характеризується кількома ключовими елементами: зовнішньою інтернаціоналізацією прикордонного контролю (створення "буферних зон" у третіх країнах), інституційним посиленням (розширення повноважень Frontex), технологізацією кордонів (використання штучного інтелекту, біометричних даних) та інструменталізацією міграційної політики у зовнішніх відносинах. Ці тенденції свідчать про глибоку трансформацію європейського підходу - від концепції відкритих кордонів до моделі "селективної фортеці". «Міграційна криза 2015–2016 років стала каталізатором переосмислення концепції європейської безпеки, де мігранти почали розглядатися не лише як соціально-економічне явище, але й як потенційна загроза культурній ідентичності та громадському порядку» [6, с. 7].

Сучасний етап розвитку антиімміграційної політики Європейського Союзу представляє собою складний синтез історичних, політичних, економічних та соціокультурних факторів, які сформували принципово новий підхід до регулювання міграційних процесів. Ця трансформація відбувається на тлі глобальних геополітичних зрушень і внутрішньоєвропейських соціальних процесів, що робить її особливо значущим предметом аналізу.

Технологічний аспект сучасної прикордонної політики досяг безпрецедентного рівня складності та інтеграції. ЄС активно впроваджує передові системи моніторингу, що включають супутникове спостереження, безпілотні аерокосмічні комплекси, автоматизовані системи розпізнавання обличчя на базі нейромереж, а також масштабні бази біометричних даних. Особливу увагу приділяється розвитку системи "розумних кордонів" (Smart Borders), яка передбачає повну цифровізація прикордонних процедур з використанням блокчейн-технологій для верифікації документів. Ці інновації супроводжуються значним збільшенням фінансування Frontex, бюджет якого зріс з 6 мільйонів євро у 2005 році до понад 750 мільйонів євро у 2023 році.

«Створення Європейської прикордонної та берегової охорони у 2016 році ознаменувало перехід від національних до наднаціональних механізмів контролю, що суттєво обмежило суверенітет окремих держав-членів у питаннях міграції» [6, с. 12]. Інституційна трансформація міграційного управління набуває якісно нових рис. Спостерігається помітне зміщення від національних моделей до наднаціональних механізмів регулювання, що проявляється у створенні Європейського агентства з питань притулку (EUAA) та планах формування єдиної європейської прикордонної служби. Паралельно відбувається глибока реформа Дублінської системи, яка передбачає перехід від принципу "першої країни прибуття" до механізму автоматичного перерозподілу біженців між країнами-членами. Однак ці інституційні зміни супроводжуються серйозними суперечками між "старими" і "новими" членами ЄС, що виявляється у постійних конфліктах навколо квотних механізмів.

Соціально-політичний контекст антиміграційної політики характеризується глибокою трансформацією європейського політичного ландшафту. Останні роки стали свідком помітного зсуву вправо політичного спектру багатьох європейських країн, де антиміграційна риторика перетворилася на ключовий елемент електоральних стратегій. Це призвело до появи нових концепцій у публічному дискурсі, таких як "контрольована міграція", "селективна імміграція" або "міграція за запитом". Особливо показовою стала еволюція позицій традиційних народних партій, які дедалі більше запозичують антиміграційні тези у своїх праворадикальних конкурентів.

Антиімміграційна політика Європейського Союзу не лише є реакцією на поточні виклики безпеки, а й демонструє глибшу кризу уявлення про політичну спільноту. Відповідно до концепції Бенедикта Андерсона, нації — це «уявлені політичні спільноти», які «уявляються як обмежені та суверенні» [7, с. 6]. Така уява створює символічні межі «своїх» і «чужих», що трансформується в практику контролю над міграцією.

Прагнення захистити внутрішню ідентичність та культуру від «іншого» іммігранта свідчить про спробу стабілізувати уявлену спільноту шляхом виключення. У

цьому контексті політичні рішення, спрямовані на посилення кордонів та скорочення кількості шукачів притулку, є спробою зберегти символічну цілісність національного нарративу. Як писав Андерсон, «нації завжди уявляються як глибоке, горизонтальне братерство» [7, с. 7]. і саме ця братерська уява — хоч і абстрактна — може перетворюватись на соціальну агресію до тих, хто опиняється поза межами «нашого».

Таким чином, сучасна європейська імміграційна політика — це не лише питання демографії чи економіки, а соціально-філософська реакція на страх розпаду уявленої єдності.

«Практика масових повернень (pushbacks) на зовнішніх кордонах ЄС, особливо в акваторії Середземного моря, суперечить міжнародним зобов'язанням щодо захисту прав біженців» [6, с. 22] Правозахисний аспект залишається найбільш суперечливою частиною сучасної антимиграційної політики. Міжнародні організації та правозахисні групи постійно фіксують численні випадки порушення прав людини на зовнішніх кордонах ЄС - від зловживань під час прикордонних процедур до сумнівних методів повернення мігрантів. Особливу тривогу викликає практика "відштовхування" (pushbacks), яка, незважаючи на свою протиправність, продовжує застосовуватися в багатьох прикордонних регіонах.

Культурно-ідентифікаційний фактор відіграє ключову роль у формуванні сучасної антимиграційної політики. Концепт "європейських цінностей" дедалі частіше використовується як критерій для відбору мігрантів, що призводить до появи нових форм культурного тестування та асиміляційних вимог. Це особливо помітно в країнах із сильними праворадикальними настроями, де впроваджуються специфічні "контракти інтеграції" для мігрантів.

Таким чином, сучасна антиімміграційна політика ЄС представляє собою складний, багаторівневий механізм, що постійно еволюціонує під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. Вона відображає глибокі трансформації європейської політичної культури та становить важливий кейс для аналізу взаємодії між національними інтересами і наднаціональним управлінням у умовах глобалізації.

2.2 Фактори загострення кризи ідентичності: соціально-економічний та політичний вимір

Криза ідентичності загострюється під впливом низки соціально-економічних і політичних факторів, які переплітаються та посилюють один одного. Економічна нестабільність, яка проявляється у високому рівні безробіття, особливо серед молоді, призводить до відчуття марності та соціальної апатії. Коли люди не мають можливості реалізувати себе через стабільну роботу чи достойний заробіток, вони втрачають зв'язок із суспільством, що може вилитися у формування маргінальних ідентичностей або радикальних поглядів. Інфляція та падіння купівельної спроможності посилюють відчуття несправедливості, підриваючи довіру до державних інституцій.

Соціально-економічні й політичні трансформації в Європі лише частково пояснюють кризу ідентичності, що охопила європейські суспільства у XXI столітті. Глибинною передумовою цих змін є культурні розбіжності, що мають не просто поверхневий, а структурно ментальний характер. Як наголошує Гофстеде: «Кожна людина носить у собі зразки мислення, відчущання та потенційної дії, які вона засвоїла впродовж усього свого життя» [26, с. 4]. Ці патерни, або «програмне забезпечення розуму», формуються в дитинстві, в родині, в освітньому середовищі, на роботі — й саме вони визначають те, як індивід сприймає себе та «іншого», включаючи мігрантів, біженців, іноземців.

Коли сучасна Європа стикається з викликами масової імміграції, відбувається не лише політичне реагування, а й глибинне культурне згортання «морального кола» — поняття, яке автори визначають як уявну межу, в рамках якої людина визнає інших як рівних моральних суб'єктів: «Наші ментальні програми адаптовані до життя в межах морального кола. Ми відчуваємо гордість за досягнення своїх дітей, соромимося невдач членів своєї групи, і відчуваємо провину за спільні злочини» [26, с. 13]. У ситуації культурного стресу — особливо коли іммігрант подається як «загроза» — це моральне коло звужується. Індивіди прагнуть до символічного повернення у безпечний простір «своїх».

Гофстеде також звертає увагу на рівень уникання невизначеності як одну з культурних змінних, що безпосередньо впливає на політичну поведінку. У країнах із високим рівнем уникання невизначеності люди схильні прагнути стабільності, передбачуваності, чітких правил. «Сприйняття загрози змушує людей згуртовуватися навколо свого поточного лідера» [26, с. 13] — зазначає автор. Це пояснює популярність популістських та антиімміграційних політичних сил у країнах, які історично мали централізовану владу, вертикальне управління та домінування традиціоналістських цінностей.

Політична нестабільність є ще одним ключовим фактором. Відсутність чіткого державного курсу, часті зміни влади, корупція та неефективність управління підбивають довіру громадян до держави. Коли люди не бачать перспектив у майбутньому своєї країни, вони або відчужуються від неї, або починають шукати альтернативні форми ідентичності, такі як регіональні, етнічні чи релігійні. Політики часто експлуатують ці розколи, маніпулюючи історичною пам'яттю та національною ідеєю для власних цілей, що ще більше роз'єднує суспільство.

Зовнішні втручання також відіграють важливу роль у загостренні кризи ідентичності. Інформаційні війни, пропаганда, нав'язування чужих ідеологій – все це створює конфліктуючі нарративи, в яких людям складно орієнтуватися. Особливо це помітно в умовах глобалізації, коли традиційні цінності стикаються з новими ідеями, а швидкі зміни в світі вимагають постійної адаптації. « Глобалізація перетворює всіх нас на туристів – тих, хто рухається світом не тому, що хоче, а тому, що не має іншого вибору... Вона розчиняє традиційні зв'язки, залишаючи людей у стані постійної непевності» [1, с. 35]. Глобалізація руйнує сталі соціальні структури, такі як родинні та локальні громади, адже люди змушені виїжджати, шукати нові можливості та інтегруватися в різні культури. Це залишає їх у стані постійної невизначеності, оскільки старі опори втрачають значення, а нові ще не сформовані.

Цифровізація та соціальні мережі додають ще один вимір до цієї кризи. Віртуальний простір створює альтернативні реальності, де ідентичність може бути

гнучкою, але водночас фрагментованою. Люди живуть у різних інформаційних бульбашках, що посилює поляризацію та ускладнює формування єдиної колективної свідомості. «Європа не буде створена відразу або за єдиним планом. Вона буде побудована за допомогою конкретних досягнень, які спочатку створять фактичну солідарність» [18, с. 2] Усе це разом призводить до того, що криза ідентичності стає не лише індивідуальною проблемою, а й загрозою для стабільності всього суспільства. В умовах, коли немає єдиного уявлення про спільне майбутнє, суспільство стає роз'єднаним, що робить його більш вразливим до маніпуляцій та зовнішніх впливів.

Міграційна криза 2015 року стала потужним каталізатором кризи ідентичності в Європі, розкривши глибокі суперечності між різними баченнями європейської спільності. Масовий приплив біженців з Близького Сходу та Африки не просто поставив питання про кордони та безпеку, а торкнувся самих основ європейського самовизначення. У суспільствах виник різкий розкол між прихильниками відкритих кордонів і мультикультуралізму та тими, хто наполягав на збереженні національної однорідності. У відповідь на глобальні міграційні виклики, особливо після кризи 2015 року, Європейський Союз активізував співпрацю з міжнародними організаціями, зокрема з Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців (UNHCR). Згідно з визначенням цієї організації, «UNHCR визначає переселення як добровільне переміщення біженців з країни, де вони шукали захист, до третьої країни, яка погодилася прийняти їх і надати постійне проживання» [40, с. 8]. Це поняття переселення відіграє ключову роль у гуманітарних механізмах реагування, особливо у випадках, коли повернення на батьківщину є неможливим, а інтеграція в першій країні притулку — складною або небажаною.

Цей конфлікт набув особливої гостроти в протистоянні між західноєвропейськими країнами, такими як Німеччина чи Швеція, які сприйняли біженців як моральний обов'язок, і країнами Центральної та Східної Європи, зокрема Угорщиною та Польщею, які категорично відмовилися від квот на переселення. Таке протистояння не було лише

політичною суперечкою – воно виявило фундаментальні розбіжності в розумінні того, що таке Європа і хто має право належати до її спільноти.

Криза також прискорила політичну поляризацію, сприяючи зростанню популістських рухів, які зробили захист "національної ідентичності" своїм головним гаслом. У країнах, де традиційні соціальні структури вже були підірвані глобалізацією, міграція стала каталізатором страху перед втратою культурної автономії. Як наслідок, у суспільній свідомості посилюються як інклюзивні, так і ізоляціоністські тенденції, що зробило європейську ідентичність ще більш фрагментованою та суперечливою.

Одним із ключових аспектів кризи ідентичності є її постійна нестабільність, зумовлена глобальними соціально-економічними та політичними змінами. У сучасному світі традиційні опори, такі як сім'я, національна спільнота чи професійна діяльність, дедалі більше втрачають свою сталість, що змушує людину безперервно переосмислювати власну ідентичність. «Страх перед втратою ідентичності – це тінь глобалізації. Чим більше світ стає єдиним ринком, тим запекліше люди шукають мікродентичності» [1, с. 156]. Зигмунт Бауман у своїй концепції «рідкої модерності» наголошує, що стабільність більше не є нормою. Глобалізація, економічні кризи та технологічний прогрес спричиняють ситуацію, в якій люди змушені бути мобільними, гнучкими та готовими до постійних змін.

Ідентичність у такому суспільстві стає не чітко окресленою, а рухомою та крихкою. Соціальні й економічні виклики не дозволяють спиратися на сталі рамки, а навпаки, змушують індивіда безперервно адаптуватися до нових реалій. «Криза ідентичності – це не патологія, а норма сучасності. Ми приречені вибирати себе щодня, і саме в цьому полягає наша свобода і наша трагедія» [1, с. 189]. Політичний вимір кризи ідентичності також значною мірою корелює з ідеями Баумана. Розмивання державних кордонів унаслідок глобалізації, з одного боку, створює відчуття відкритого світу, а з іншого – викликає тривогу через втрату національної самобутності. Це особливо помітно в Європі, де посилення міграційних потоків і мультикультурності провокує політичну поляризацію. Люди починають шукати нові форми колективної

ідентичності або ж повертаються до націоналістичних ідеологій, намагаючись відновити відчуття стабільності.

Отже, Бауманове бачення сучасного світу як «рідкої реальності» дозволяє пояснити загострення кризи ідентичності у соціально-економічному та політичному аспектах. Суспільство вже не може забезпечити людині сталу основу для самовизначення, а це породжує почуття нестабільності, невпевненості та пошук нових точок опори.

Криза ідентичності в сучасному світі є складним і багатовимірним явищем, зумовленим взаємодією соціально-економічних та політичних факторів. Глобалізація, економічна нестабільність, зростаюча соціальна нерівність, міграційні процеси та цифрова революція руйнують традиційні форми самовизначення, змушуючи людину постійно адаптуватися до нових умов. У цій реальності ідентичність перестає бути стабільною категорією та стає динамічним процесом безперервного самовизначення. «Локальні ідентичності стають товаром: вони одночасно експортуються як екзотика і імпортуються як сувеніри глобалізованого світу» [1, с. 113]. Зигмунт Бауман у своїй концепції «рідкої модерності» яскраво окреслює цю тенденцію: суспільство вимагає мобільності та гнучкості, однак натомість пропонує лише невизначеність та відсутність міцних орієнтирів. Люди опиняються у стані постійної невпевненості щодо свого місця у світі, що посилює відчуження, соціальну тривогу та радикалізацію. Політична нестабільність і маніпуляції навколо ідентичності лише загострюють цей процес, спричиняючи розкол у суспільстві.

Європейський досвід показує, що криза ідентичності не є тимчасовим явищем, а фундаментальним викликом для сучасних держав. Міграційні потоки, політична поляризація та зовнішні впливи формують нові суперечливі моделі ідентичності, де відбувається боротьба між відкритістю та ізоляціонізмом, універсальними цінностями та локальними традиціями. Це доводить, що пошук балансу між стабільністю та змінами є ключовим завданням сучасного суспільства.

2.3 Соціально-філософська інтерпретація антиімміграційних тенденцій

Феномен європейської ідентичності формується як динамічний процес, що поєднує в собі історичну спадщину, сучасні політичні реалії та майбутні інтеграційні перспективи. Ця ідентичність виникає на перетині індивідуальних, національних і наднаціональних приналежностей, створюючи унікальний багаторівневий конструкт, який постійно еволюціонує під впливом євроінтеграційних процесів.

В основі європейської ідентичності лежить система політичних цінностей, які були інституціоналізовані в правовому полі ЄС. Демократія, верховенство права, захист прав людини та принципи соціальної ринкової економіки стали не просто абстрактними поняттями, а конкретними орієнтирами для політики всіх європейських інституцій. Ці цінності знайшли своє відображення у фундаментальних документах Союзу, зокрема в Статуті фундаментальних прав ЄС 2000 року та Копенгагенських критеріях, які визначають умови для країн-кандидатів.

Культурний вимір європейської ідентичності проявляється у діалектиці єдності та різноманіття. З одного боку, існує спільне культурне поле, що формувалося століттями - від античної філософії до сучасного мистецтва. З іншого боку, кожен європейський регіон зберігає свою унікальність, що знаходить відображення в концепції "єдності у різноманітті", яка стала офіційним девізом Європейського Союзу. «Нації уявляються як обмежені, оскільки навіть найбільші з них... мають кінцеві, хоч і еластичні, кордони, за якими лежать інші нації. Жодна нація не уявляє себе співмірною з усім людством» [7, с. 234]. Інституційний механізм ЄС відіграє ключову роль у конструюванні європейської ідентичності. Такі інструменти, як європейське громадянство, введене Маастрихтським договором 1992 року, або програма Erasmus+, створюють конкретні форми європейської приналежності. Політика регіонального розвитку та структурні фонди ЄС також сприяють формуванню спільного простору, зменшуючи економічні диспропорції між країнами та регіонами.

Антиімміграційні настрої глибоко вкорінені в соціально-філософські уявлення про ідентичність, спільноту та кордони між «своїми» і «чужими». Людські суспільства

завжди намагалися розділити світ на внутрішнє коло знайомого та безпечного і зовнішнє — незрозуміле й потенційно небезпечне. У цьому контексті мігранти часто стають об'єктами іншування, тобто визначення їх як тих, хто не належить до «свого» суспільства та може загрожувати його цілісності. «Нація уявляється як обмежена, оскільки навіть найбільші з них, які охоплюють, можливо, мільярд живих людей, мають кінцеві, хоча й гнучкі, кордони, за якими лежать інші нації. Жодна нація не уявляє себе тотожною всьому людству» [7, с. 7]. Соціальна ідентичність відіграє важливу роль у формуванні ставлення до мігрантів. Анрі Тажфел стверджував, що люди схильні ділити світ на групи «ми» і «вони», що формує почуття спільності та водночас загострює сприйняття зовнішніх груп як потенційно ворожих.

Цей механізм особливо посилюється в періоди економічної чи соціальної нестабільності, коли суспільство шукає винних у своїх проблемах. Саме тоді мігранти можуть ставати цапами-відбувайлами, навіть якщо насправді вони не є причиною кризових явищ. «Визначення нації: це уявлена політична спільнота – і уявлена як така, що є одночасно обмеженою та суверенною. Вона уявлена, тому що члени навіть найменшої нації ніколи не знатимуть більшість своїх співвітчизників, не зустрінуться з ними й навіть не почують одне про одного, але в їхніх думках живе образ їхньої спільності» [7, с. 6]. Інший важливий філософський аспект антиімміграційних тенденцій пов'язаний із теорією іншування, яку розробляли, зокрема, Жак Дерріда та Едвард Саїд. Вона пояснює, як суспільства створюють образ «іншого» через культурні та мовні бар'єри, упередження та історичні наративи. «Чужі» часто зображуються як ті, хто не здатен інтегруватися, хто загрожує стабільності чи навіть має «нижчий» рівень культури та моралі. Такий підхід закріплює соціальну дистанцію між мігрантами та корінним населенням, роблячи асиміляцію ще складнішою.

Антиімміграційні настрої також формуються під впливом ідеологічних суперечностей між консерватизмом і лібералізмом. Консерватизм історично тяжіє до захисту традиційних цінностей, культурної однорідності та ідеї «національного духу». Консерватори часто виступають за обмеження імміграції, вважаючи, що приплив

іноземців може послабити культурні традиції та загрожувати єдності нації. Вони акцентують увагу на необхідності захисту своєї держави від зовнішніх впливів і нерідко вбачають у міграції фактор, що розмиває суспільні норми.

Лібералізм, навпаки, розглядає міграцію як природний процес, що сприяє економічному та культурному розвитку. Ліберали наголошують на правах людини, необхідності відкритості та плюралізму. Вони вважають, що сучасні національні держави не можуть існувати у вакуумі, а інтеграція мігрантів є не лише можливою, а й необхідною.

Одна з ключових моральних дилем стосується питання, чи мають країни першочергово дбати про добробут своїх громадян, навіть якщо це означає обмеження прав мігрантів. Прихильники жорстких антиімміграційних заходів аргументують, що уряд зобов'язаний насамперед забезпечувати безпеку, економічну стабільність і культурну цілісність країни. З іншого боку, ліберальні гуманітарні теорії наголошують, що права людини є універсальними і не можуть залежати від місця народження. Виникає запитання: чи мають національні уряди моральний обов'язок приймати біженців, навіть якщо це створює соціальне напруження серед місцевого населення: «Всесвітнє право гостинності має обмежуватись умовами мирного взаємодії. Кожен іноземець має право не бути вороже прийнятим на іншій території, але це не означає автоматичного права на постійне поселення» [28, с. 137]. Питання про те, хто має право залишатися, а хто ні, залишається одним із найскладніших у сучасній імміграційній політиці. «Справедлива імміграція» може передбачати систему, де враховуються як потреби держави (економічні, соціальні, безпекові), так і обставини самого мігранта. Деякі країни застосовують селективні підходи, надаючи пріоритет кваліфікованим працівникам або біженцям з певних регіонів, але такі практики можуть бути дискримінаційними. Виникає питання: чи можна морально виправдати ситуацію, коли економічний мігрант, який тікає від злиднів, має менше шансів на притулок, ніж політичний біженець, хоча обидва шукають кращого життя?

Отже, питання імміграції не має простих відповідей. Баланс між правами громадян та правами мігрантів, дотримання гуманізму без загрози суверенітету та визначення принципів справедливого розподілу міграційних можливостей – це ключові виклики, які стоять перед сучасними суспільствами.

Аналіз антиімміграційної політики ЄС та її впливу на європейську ідентичність виявляє глибоку суперечливість між ідеалами відкритості та прагненням до самозбереження. Історичний розвиток цієї політики демонструє її еволюцію від післявоєнних програм трудової міграції до сучасних технологізованих механізмів контролю, що перетворили Європу на "селективну фортецю". Міграційна криза 2015 року стала каталізатором цього процесу, викриваючи фундаментальні розбіжності між країнами-членами щодо розуміння спільних цінностей та обов'язків. «Різниця між біженцями та економічними мігрантами стає все більш розмитою в європейських політичних дебатах, що часто призводить до обмежувальних заходів, які не враховують складних реалій змішаних міграційних потоків» [13, с. 5]. Криза європейської ідентичності проявляється у неможливості знайти баланс між відкритістю та захистом національних інтересів. З одного боку, ЄС проголошує принципи солідарності та прав людини, з іншого - практикує жорсткі прикордонні режими та "відштовхування" мігрантів. Ця суперечливість підриває моральний авторитет Європи як простору свободи і справедливості.

Сучасна антиімміграційна політика ЄС, що поєднує технологічні інновації з інституційними змінами, створює нову реальність, де міграція стає інструментом зовнішньої політики. Однак ця модель має серйозні моральні наслідки, оскільки суперечить принципам гуманізму та міжнародного права. Виникає парадокс: Європа, що колись будувалася на ідеях відкритого суспільства, дедалі більше нагадує замкнутий клуб, доступ до якого жорстко контролюється.

Таким чином, криза європейської ідентичності в контексті антиімміграційної політики відображає більш глибоку проблему - пошук нового балансу між національними інтересами, європейськими цінностями та викликами глобалізованого

світу. Від того, як Європа вирішить цю дилему, залежатиме не лише майбутнє міграційної політики, а й сама можливість збереження європейського проекту як унікальної моделі мирного співіснування різних культур і націй.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ПОДОЛАННЯ КРИЗИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

3.1 Роль соціально-філософських концепцій у переосмисленні європейської ідентичності

Формування ідентичності — це багатогранний процес, який охоплює як особистісний, так і колективний рівень. У цьому контексті соціальна філософія виступає незамінним інструментом для осмислення того, як індивід усвідомлює себе як частину певної спільноти, культури, нації або ширшої цивілізаційної структури. «Спільноти слід відрізняти... стилем, в якому вони уявляються» [7, с. 234]. Завдяки аналізу взаємозв'язку між індивідом, суспільством та системою цінностей соціальна філософія допомагає розкрити механізми, які лежать в основі процесів ідентифікації.

Однією з головних особливостей соціально-філософського підходу є те, що він розглядає ідентичність не як фіксовану або сталу категорію, а як динамічну, змінну конструкцію. Ідентичність формується у постійному діалозі між суб'єктивним (особистим досвідом, самоусвідомленням) і об'єктивним (соціальними нормами, культурними моделями, політичними ідеологіями). Саме завдяки цьому діалогу кожна людина не лише «отримує» певну ідентичність від суспільства, а й активно бере участь у її формуванні та переосмисленні.

Соціальна філософія також досліджує, як колективні уявлення та образи — такі як «європейськість», «національність», «інший» — змінюються під впливом зовнішніх соціальних і культурних чинників. «Нація — це уявлена спільнота, бо навіть найменший її член ніколи не знатиме більшості своїх співвітчизників, не зустрине їх і не почує про них, але в уяві кожного вона живе як образ товариства.» [7, с. 6]. Наприклад, масова міграція, розвиток глобалізованих медіа, посилення міжкультурного діалогу або навпаки — конфлікти і відчуження — усе це трансформує уявлення європейців про самих себе та про спільноту, до якої вони належать.

Філософське осмислення міграції як явища дозволяє вийти за межі утилітарного чи бюрократичного підходу. Мова йде не лише про питання інтеграції чи культурної

адаптації, а про більш глибокий процес — переосмислення меж «ми» і «вони», оновлення колективної ідентичності в умовах багатокультурності та постмодерної реальності. Європейська ідентичність, яка історично формувалась як результат християнської традиції, Просвітництва, національних держав та ліберально-демократичних інституцій, сьогодні стикається з новими викликами, пов'язаними з множинністю культурних наративів і присутністю значної кількості людей, які не поділяють її історичного досвіду.

Відповіддю на ці виклики може стати формування інклюзивної моделі ідентичності. Така модель передбачає визнання різноманіття як внутрішньої характеристики європейського простору, а не як тимчасового відхилення від норми. Інклюзивна ідентичність не вимагає від мігрантів повної асиміляції чи відмови від культурної самобутності. Навпаки, вона пропонує бачення політичної спільноти, в якій громадянство, права, обов'язки та солідарність є основою єдності, а не спільне етнічне чи релігійне походження. «Європа продовжує стикатися зі складними проблемами у балансуванні зобов'язань щодо захисту з внутрішньою політичною динамікою» [39, с. 48].

Утім, реалізація цього підходу стикається з низкою перешкод. У багатьох країнах Європи посилюється риторика «захисту традиційних цінностей», яка часто використовується як інструмент виключення. Політичні сили правого спрямування експлуатують страхи населення, створюючи образ «іншого» — мусульманина, африканця, біженця — як загрози культурній ідентичності, безпеці та соціальному добробуту. «Люди визначають свою ідентичність у термінах приналежності до певної культури, а культура, що відрізняється від їхньої, часто стає джерелом страху і ворожості» [27, с. 21]. Така політика лише поглиблює соціальні розриви, сприяє маргіналізації мігрантів і ускладнює процеси їх інтеграції.

Окрім політичного виміру, проблема інклюзивності має також соціокультурний аспект. Європейські суспільства змушені відповідати на питання: наскільки вони готові до співіснування з іншими моделями життя, моралі та світогляду? Якою мірою західні

універсалії — демократія, права людини, гендерна рівність — можуть бути прийняті людьми з іншого культурного контексту, і наскільки ці універсалії справді універсальні?

Філософське бачення відкриває перспективу розуміння ідентичності як відкритої, процесуальної структури, яка не є фіксованою сутністю, а змінюється внаслідок історичних, політичних та культурних впливів. «У світі мобільних ідентичностей “Інший” стає постійною нагадуванням про вразливість “Свого”» [1, с. 90] Така ідентичність дозволяє включити «іншого» не як зовнішнього гостя, а як співтворця спільного простору. Це передбачає діалог, взаємне навчання, переосмислення не лише стереотипів щодо мігрантів, але й самих основ «європейськості».

Міграційна криза показала, що відкрите суспільство не може існувати без постійного діалогу з інакшим. Проблема полягає не в наявності культурного різноманіття, а в неспроможності багатьох європейських політичних і соціальних структур осмислити його як норму, а не як кризу. Таким чином, майбутнє європейської ідентичності залежить не лише від політичних рішень, а й від філософської здатності приймати складність, неоднозначність і багатоголосся сучасного світу.

У європейському контексті мігранти часто стають уособленням «іншого» — не лише в культурному, а й у символічному сенсі. Їх сприймають як носіїв чужої мови, релігії, звичаїв, соціальних практик. «Європейська інтеграція повинна зберігати різноманіття культур, адже тільки через взаємоповагу до національних відмінностей може постати справжнє європейське громадянство» [25, с. 208]. У ситуаціях економічної чи безпекової нестабільності це «інакшість» починає викликати страх. Виникає образ «іншого» як загрози — роботі, безпеці, соціальним гарантіям, навіть культурному виживанню «свого» народу. Саме на такому ґрунті зростає популярність правих партій та антиімміграційних рухів, які активно експлуатують риторику захисту «свого» від «чужого».

Водночас концепція «іншого» може мати й альтернативне прочитання — не як загрози, а як виклику до діалогу, саморефлексії, збагачення. У філософії діалогізму «інший» постає не як ворог, а як співрозмовник, дзеркало, через яке можна глибше

усвідомити власну позицію. У мультикультурному суспільстві цей підхід відкриває простір для взаємного визнання та поваги.

Таким чином, страх перед «іншим» є не лише емоційною реакцією, а результатом глибших структур ідентичності, політичних стратегій і культурних уявлень. Той факт, що «інший» стає об'єктом страху, часто свідчить про невпевненість у власному «своєму». Саме в моменти кризи, коли зникає почуття стабільності та належності, суспільство потребує ворога, на якого можна проектувати власну тривогу. І саме тоді образ «іншого» починає відігравати вирішальну роль у політичній мобілізації, що й пояснює зростання правих рухів і жорсткішання антиімміграційної політики в Європі. «Ідентичність не є чимось даним раз і назавжди; вона постійно конструюється і переосмислюється під впливом соціальних процесів і політичних подій» [22, с. 193].

Одним із центральних викликів для сучасного Європейського Союзу є пошук балансу між універсальними цінностями, покладеними в основу європейської інтеграції, та збереженням національної і культурної унікальності держав-членів.

Ідея єдиної Європи передбачає не лише спільний політичний і правовий простір, а й певну уніфікацію в питаннях моралі, прав людини, демократичного управління, солідарності, рівності та толерантності. Водночас кожна країна зберігає глибоко вкорінену ідентичність, яка формувалась століттями — через мову, історію, релігію, традиції, менталітет: «Міграція стала символічним полем битви для конкуруючих бачень європейської ідентичності» [11, с. 40]. Ця напруга між універсалізмом і національним самовираженням виявляється у найрізноманітніших сферах — від мовної політики до питань імміграції, прав меншин, секуляризму чи ставлення до сексуальних меншин. Країни Західної Європи часто відстоюють ліберально-демократичні інтерпретації прав людини, тоді як деякі держави Центральної та Східної Європи апелюють до християнських цінностей, культурного консерватизму або навіть етнокультурного суверенітету.

У філософському вимірі це постає як фундаментальна дилема: чи можлива наднаціональна єдність без нівелювання локальної ідентичності? Інакше кажучи — чи

може існувати справжнє «європейське ми», якщо воно не стирає національні межі, а приймає їх як частину своєї множинності?

Деякі теоретики вважають, що концепція «єдиної Європи» передбачає радше політичну, ніж культурну єдність. У цьому сенсі ЄС може виступати як простір прав і процедур, де громадянство базується не на крові чи культурі, а на участі, правах і спільних політичних принципах. Така модель дозволяє співіснування множинних ідентичностей: бути французом або поляком і водночас європейцем. Проте реалізація цієї моделі на практиці наштовхується на численні бар'єри — від розбіжностей у

Філософськи це питання сягає глибших шарів — наприклад, співвідношення універсального та партикулярного. Універсальне мислиться як таке, що претендує на загальну дійсність і значення для всіх. Національне — як часткове, специфічне, вкорінене в досвіді окремої спільноти. Конфлікт виникає тоді, коли одна з цих логік починає домінувати над іншою. Коли універсалізм вимагає відмови від власної історичної унікальності — він стає репресивним. Але й партикуляризм, що ізолює себе від усього зовнішнього, може стати замкненим і ксенофобним.

Пошук гармонії між цими двома початками є основним завданням сучасної європейської політики та філософії: «Ідентичність виростає з визнання гідності, і коли в цьому визнанні відмовляють, це призводить до образи» [22, с. 193]. Справжня єдність не означає одноманітність, так само як збереження унікальності не повинне перетворюватись на ізоляцію. Наднаціональна спільнота може бути стабільною лише тоді, коли вона визнає і поважає множинність своїх складових, а її універсальні цінності збагачуються різноманітними формами втілення на національному рівні.

У цьому контексті Європа постає не як протиставлення «єдиного» і «багатьох», а як простір напруженого, але продуктивного співіснування. Цей простір потребує постійного діалогу, перегляду підходів і відкритості до того, що європейська ідентичність не є готовим продуктом, а постійним процесом — динамічним, відкритим і складним.

Міграційна криза стала потужним каталізатором для переосмислення європейської ідентичності. Вона вивела на поверхню глибинні суперечності між прагненням до відкритого, гуманістичного суспільства та бажанням зберегти національну самобутність і культурну цілісність. У цьому контексті європейська ідентичність постає не як стала, завершена форма, а як динамічний процес, у якому постійно відбувається балансування між «своїм» і «іншим», між універсальним і локальним.

Страх перед «іншим», посилений інформаційною та політичною риторикою, став сприятливим ґрунтом для зростання правих рухів і жорсткішання антиімміграційної політики. Образ «іншого» дедалі частіше використовується як зручна мішень для політичної мобілізації, що призводить до поляризації суспільств і поглиблення недовіри до інституцій європейської солідарності.

Разом з тим, філософські концепції сучасності пропонують інше бачення — таке, в якому інклюзивна, плюралістична ідентичність може не заперечувати, а навпаки — збагачувати європейський проект. Наднаціональна єдність не обов'язково передбачає втрату національного обличчя. Вона можлива за умови, що Європа буде усвідомлювати себе як простір діалогу, відкритості та множинності, де культурні відмінності не стираються, а визнаються і вплітаються у спільну тканину європейської цивілізації.

3.2 Міжкультурний діалог та освіта як чинники формування спільного та майбутнього

У контексті міграційної політики та міжкультурного діалогу важливим аспектом є постнаціональна демократія, що розвивається в умовах глобалізації. Як зазначає Юрген Габермас, «Європейський Союз є кроком у напрямку постнаціональної демократії, де суверенітет поділяється між кількома рівнями управління» [25 с. 115]. Ця концепція демонструє, як у сучасному світі, що характеризується масовими міграційними потоками, країни мають розглядати міграцію не як загрозу національній ідентичності, а як можливість для формування більш відкритих і багаторівневих політичних структур. Таким чином, постнаціональна демократія, що ґрунтується на співпраці між

національними, регіональними та наднаціональними інститутами, створює передумови для ефективного інтегрування мігрантів і забезпечення культурної різноманітності на загальноєвропейському рівні.

Філософська концепція міжкультурного діалогу в сучасному дискурсі значною мірою пов'язана з ідеями Юргена Габермаса, який розглядає діалог як основу для формування комунікативної раціональності. У межах його теорії комунікативної дії міжкультурний діалог постає як форма взаємодії, де сторони не лише обмінюються інформацією, а прагнуть до досягнення взаєморозуміння на основі аргументів, відкритості та рівності. Для Габермаса ключовим є те, що справжня комунікація має ґрунтуватися не на силі чи тиску, а на силі кращого аргументу, що дозволяє створювати простір для співжиття різних культур без насильницького нав'язування норм чи цінностей. У контексті міграційної політики це означає відхід від асиміляційних моделей на користь інтеграційного підходу, що ґрунтується на повазі до культурної ідентичності кожного учасника діалогу. Таким чином, міжкультурний діалог у габермасівській інтерпретації стає не лише засобом порозуміння, а й основою демократичного співіснування у плюралістичному суспільстві.

У соціально-філософському контексті сучасна міграція розглядається як багатовимірне явище, що не лише змінює демографічну картину світу, а й глибоко впливає на структуру соціальних відносин, політичні практики та культурні ідентичності. Масові переміщення людей в умовах глобалізації породжують кризу ідентичності як серед мігрантів, що змушені адаптуватися до нових соціокультурних умов, так і серед приймаючих суспільств, які стикаються з викликами збереження національної єдності та культурної самобутності. Водночас міграція трансформує соціальні структури, змінюючи баланс у сфері праці, освіти, охорони здоров'я, міжособистісних відносин, а також викликає суперечливу реакцію з боку політичних еліт і громадськості.

Особливу увагу в соціальній філософії приділяють антиімміграційній політиці, яка часто спирається на колективні страхи, стереотипи та уявлення про «Іншого» як

загрозу культурній, економічній чи безпековій стабільності. «Нації як уявлені співтовариства існують через спільні комунікативні практики. Міжкультурний діалог розширює ці уявлення, перетворюючи 'чужого' на частину спільної ідентичності» [7, с. 234]. Така політика, базована на уявному поділі на «своїх» і «чужих», посилює соціальну напругу та перешкоджає формуванню справді інклюзивного суспільства. Завдання філософії в цьому контексті полягає у деконструкції домінуючих наративів страху, критиці ксенофобських ідеологій і просуванні гуманістичного підходу, що визнає гідність, права та суб'єктність кожної людини незалежно від її походження. Через розвиток критичного мислення, публічного дискурсу та етики відповідальності соціальна філософія здатна формувати альтернативне бачення міграції — не як загрози, а як можливості для переосмислення цінностей, зміцнення солідарності та оновлення соціального порядку.

У соціально-філософському контексті освіта виступає не лише як механізм передачі знань, а й як потужний інструмент інтеграції, що сприяє формуванню єдиного соціального простору для різних культур. Вона виконує роль морального посередника між корінним населенням і мігрантами, допомагаючи подолати бар'єри, пов'язані з різними історичними, культурними та соціальними контекстами. Освіта в цьому контексті стає інструментом соціалізації, де важливим аспектом є не лише навчання конкретним навичкам, а й виховання взаємоповаги та розуміння «Іншого», тобто того, хто відрізняється за національною, культурною чи релігійною приналежністю. Освіта в умовах глобалізації передбачає формування культури діалогу, що є необхідною для нормального функціонування багатокультурних суспільств. Це культура, яка навчає емпатії та готовності до сприйняття нових ідей, практик і цінностей без відчуття загрози власній ідентичності. «Мультикультурна освіта має на меті допомогти всім студентам розвинути повагу до культурної різноманітності, критичне мислення та навички, необхідні для участі в демократичному суспільстві» [8, с.9]. Освітні процеси мають стимулювати критичне осмислення «Іншого», допомагати здолати стереотипи та упередження, а також сприяти розвитку соціальної солідарності, що є основою для

мирного співіснування різних груп. Важливо, що освіта не тільки відповідає на виклики міграції, а й активно сприяє розвитку нових моделей співіснування, де взаєморозуміння та культурна різноманітність стають не лише цінностями, але й умовами соціальної стабільності та розвитку.

Освіта, як філософськи обґрунтований інструмент інтеграції, сприяє формуванню глобальної громадянської свідомості, яка визнає спільність людства та важливість взаємної підтримки. «У глобалізованому світі освіта має готувати індивідів не лише до професійної діяльності, а й до життя в умовах багатоманітності, взаємозалежності та постійної взаємодії з Іншим» [2, с. 153]. Це включає розвиток цінностей толерантності, співчуття та відповідальності, які є основою для побудови гармонійного суспільства. Завдяки освіті, представники різних культур можуть знаходити спільну мову, долати бар'єри непорозуміння та формувати спільні цілі, що сприяє соціальній згуртованості та стабільності.

Етноцентризм як форма культурної замкнутості часто стає перешкодою для соціальної єдності. Він ґрунтується на переконанні, що власна культура, цінності та звичаї є вищими за інші, що призводить до сприйняття "чужого" як загрози. Таке мислення може переростати в ізоляціонізм, ксенофобію або навіть агресивний націоналізм, розділяючи суспільство на "своїх" і "чужих". Проте філософська думка, зокрема праці Юргена Габермаса, заперечує такий підхід, наголошуючи на тому, що справжня комунікація можлива лише через взаємне визнання рівності учасників діалогу. «Демократія в постнаціональному сузір'ї більше не може покладатися на однорідність народу. Натомість це вимагає комунікативної практики, яка виходить за межі культурних кордонів та інституціоналізує взаємне визнання рівноправних учасників діалогу. Тільки завдяки такому інтерсуб'єктивному розумінню плюралістичне суспільство може знайти спільні норми, не пригнічуючи різниці» [25, с. 208] Міжкультурний діалог стає альтернативою етноцентризму, пропонуючи шлях до соціальної згуртованості без заперечення культурної різноманітності. Він не вимагає відмовлятися від власної ідентичності, але заохочує до відкритості, співпраці та

розуміння інших. Освіта в цьому контексті відіграє ключову роль, адже саме вона формує здатність критично мислити, сприймати різні перспективи та долати стереотипи.

Таким чином, протистояння між соціальною згуртованістю і культурною замкнутістю – це не лише політичне чи соціальне питання, але й філософська проблема, яка стосується нашого розуміння спільноти, ідентичності та взаємодії. Шляхом до її вирішення може стати діалог, заснований на взаємній повазі, критичній освіті та етиці, яка поєднує універсальні принципи з повагою до культурного різноманіття.

Міжкультурний діалог і освіта виступають фундаментальними чинниками формування спільного майбутнього, адже саме вони дозволяють подолати розриви між різними культурами, релігіями та світоглядами. «Освіта повинна сприяти здатності бачити себе з точки зору інших. Це єдиний спосіб перетворити "толерантність" на активну прихильність солідарності» [25, с. 210]. У сучасному глобалізованому світі, де взаємозалежність народів і держав лише зростає, ізоляціонізм і культурна замкнутість стають не просто анахронізмом, а реальною загрозою стабільності. На противагу цьому діалог, заснований на взаємній повазі та розумінні, відкриває шлях до співпраці, яка не стирає ідентичності, а перетворює різноманіття на джерело сили.

Освіта в цьому процесі відіграє ключову роль, адже вона формує не лише знання, а й критичне мислення, здатність до емпатії та усвідомлення спільної відповідальності за майбутнє. Через вивчення історії, філософії, мистецтва та соціальних наук людина починає бачити за "чужими" традиціями живі почуття, прагнення та цінності, подібні до її власних. Це руйнує міфи про неминучий "конфлікт цивілізацій" і створює ґрунт для спільної творчості у вирішенні глобальних проблем – від кліматичних змін до соціальної нерівності.

3.3 Моделі реформування імміграційної політики та «перезавантаження» європейського проєкту

Сучасні міграційні процеси не лише ставлять перед Європейським Союзом конкретні політичні виклики, але й актуалізують питання цінностей, ідентичності та майбутнього

самого європейського проекту. Відповідь на ці виклики неможлива без переосмислення імміграційної політики — як у нормативному, так і в філософському аспектах. Саме тому аналіз моделей реформування імміграційної політики розкриває не лише різні стратегії реагування, а й пропонує бачення нового соціального договору в межах ЄС.

Ліберальна модель імміграційної політики ґрунтується на визнанні міграції як невід'ємного елементу сучасного глобалізованого світу та передбачає відкритість до мігрантів як до повноправних учасників соціального і політичного життя. Вона передбачає створення системи інтеграційних програм, що охоплюють доступ до освіти, охорони здоров'я, ринку праці, соціального захисту та участі в публічному просторі. «Мультикультурні суспільства процвітають, коли політика інтеграції надає пріоритет рівним можливостям, культурному діалогу та антидискримінаційним заходам» [8, с. 45]. У цій моделі центральними виступають цінності прав людини, плюралізму та поваги до культурного розмаїття — тобто вона виходить із переконання, що різноманіття не загрожує соціальному порядку, а навпаки, є умовою його збагачення.

У контексті соціально-філософського осмислення ліберальна модель імміграції підтримує оновлення ЄС як «постнаціональної спільноти», що дедалі менше пов'язує свою легітимність із етнічною або мовною однорідністю. Ця ідея особливо чітко виражена у філософії Юргена Габермаса, який наголошує, що демократичне суспільство має ґрунтуватися не на «національному» єднанні, а на комунікативній взаємодії громадян, які визнають одне одного рівноправними учасниками діалогу. «Європейський Союз повинен перетворитися на постнаціональну демократію, де солідарність більше не базується на етнічній чи культурній однорідності, а на спільних політичних цінностях та конституційних принципах» [25, с. 208]. У своїй праці *The Postnational Constellation* він описує Європейський Союз як спробу побудувати нову політичну форму співжиття, де суверенітет розподіляється між національними державами й наддержавними інституціями, а громадянство дедалі більше носить постнаціональний характер. Саме ліберальна модель імміграції сприяє становленню такої форми — через визнання гідності, прав і голосу кожного індивіда незалежно від походження.

Рестриктивна або охоронна модель імміграційної політики характеризується прагненням до жорсткого контролю міграційних потоків, мінімізації впливу «чужих» культур і збереження домінантної національної ідентичності. Вона часто ґрунтується на уявленні, що міграція становить загрозу для соціальної стабільності, економіки, безпеки й культурної цілісності. У практичному вимірі це виливається в посилення прикордонного контролю, суворі процедури надання притулку, обмеження в працевлаштуванні для мігрантів, а також у законодавчі ініціативи, які ускладнюють доступ до громадянства.

Ця модель часто підтримується правими або популістськими політичними силами, які експлуатують страхи населення перед змінами та «іншими», підсилюючи соціальну поляризацію. У соціально-філософському сенсі рестриктивна модель може розглядатися як прояв етноцентризму та культурної замкнутості, що відмовляється від діалогу на користь побудови «фортеці Європи». У такому підході «свій» трактується як єдино легітимний учасник суспільства, а «чужий» — як загроза, яка має бути або асимільована, або виключена.

Юрген Габермас критикує подібні тенденції, вказуючи, що демократія в Європі має спиратися не на виключення, а на інклюзивність, визнання «Іншого» та солідарність через діалог. Рестриктивна модель, попри свою практичну привабливість у періоди соціальної напруги, суперечить фундаментальним європейським цінностям, які передбачають відкритість, рівність і плюралізм. « Коли ідентичність сприймається як під загрозою, суспільства відступають до захисного націоналізму, що часто проявляється в обмежувальній імміграційній політиці» [27, с. 126]. Вона не тільки не вирішує викликів міграції, а й загрожує самій ідеї єдності ЄС, перетворюючи його з проєкту співпраці на арену міждержавної конкуренції.

Гібридна модель «контрольованої відкритості» є спробою знайти баланс між цінностями гуманізму, притаманними ліберальній традиції, та потребами національної безпеки й соціальної стабільності, які підкреслює рестриктивний підхід. Вона визнає як економічну необхідність імміграції, так і складність соціально-культурної інтеграції в

умовах різноманіття. Ця модель не передбачає ані повної відкритості, ані повного закриття — натомість вона прагне керованості, гнучкості та адаптивності у процесі формування імміграційної політики.

Основною рисою цієї моделі є селективний підхід до міграції: держави встановлюють критерії, за якими потенційні мігранти оцінюються за рівнем освіти, кваліфікацією, віком, знанням мови, культурною сумісністю та інтеграційним потенціалом. Такий підхід застосовується, наприклад, у *points-based systems* (системи балів), характерних для Канади, Австралії, а віднедавна — і для деяких країн ЄС. Йдеться не про заперечення імміграції як такої, а про прагнення керувати нею за допомогою прозорих, раціональних та економічно обґрунтованих механізмів.

Разом із тим, модель «контрольованої відкритості» включає елементи інтеграційної підтримки, зокрема мовні курси, адаптаційні програми, курси громадянства, а також обов'язкову участь у суспільному житті країни перебування. «Балансування безпеки кордонів з гуманними квотами біженців має важливе значення для підтримки як стабільності, так і європейських цінностей» [17, с. 3]. Міграційна політика в такій системі вимагає взаємної відповідальності: від держави — забезпечити справедливі умови прийому, від мігрантів — дотримання норм, цінностей і правил країни.

Таким чином, гібридна модель «контрольованої відкритості» — це спроба реалізувати реалістичну утопію: утримати Європу відкритою, але не вразливою; плюралістичною, але згуртованою; гуманною, але раціональною. Саме така модель може стати основою для перезавантаження європейського проєкту, здатного зберегти баланс між національними інтересами та постнаціональним горизонтом солідарності.

Критерій	Ліберальна модель	Рестриктивна модель	Гібридна модель «контрольованої відкритості»
Ставлення до мігрантів	Відкрите, емпатійне	Підозріле, оборонне	Вибіркове, прагматичне
Пріоритети	Права людини, мультикультурність	Нацбезпека, культурна єдність	Баланс безпеки й інклюзії
Інтеграція	Активна підтримка, освіта, діалог	Мінімальна або асимілятивна	Інтеграційні програми з обмеженнями
Політична філософія	Постнаціоналізм, демократія участі (Габермас)	Націоналізм, консерватизм	Постнаціональний функціоналізм
Інструменти	Спрощення легалізації, громадянство	Закриття кордонів, депортації	Бальна система, адаптація, вибірковість
Ризики	Соціальна напруга, втрата ідентичності	Ксенофобія, ізоляціонізм, порушення прав	Селективність, ієрархія між мігрантами
Мета	Єдність у різноманітті	Захист «своїх» від «чужих»	Відкрите, але контрольоване суспільство

Реформа Дублінської системи є важливим кроком на шляху до «перезавантаження» європейського проєкту в контексті імміграційної політики. «Нездатність Дублінської системи розподілити відповідальність справедливо підірває довіру до механізму солідарності ЄС» [19, с. 8]. Традиційна модель, закріплена в Дублінських угодах, передбачала, що відповідальність за розгляд клопотання про

надання притулку несе та країна, в яку мігрант потрапив першою. Це створювало надмірне навантаження на прикордонні держави ЄС, зокрема Італію, Грецію та Іспанію, породжувало напругу всередині Союзу й підривало принципи справедливості та солідарності.

Таким чином, моделі реформування імміграційної політики мають не лише прикладний характер, а й філософське навантаження, адже окреслюють шляхи до формування нового європейського гуманізму. Вони вказують на те, що «перезавантаження» Європи неможливе без переосмислення відносин між «своїми» й «іншими», без переходу від захисної логіки національної ідентичності до комунікативної відкритості. Як показує Юрген Габермас, лише крізь горизонт міжкультурного діалогу та солідарності можна побудувати постнаціональний політичний простір, у якому імміграція буде сприйматися не як загроза, а як ресурс відновлення європейського проєкту.

ВИСНОВКИ

Дослідження кризи європейської ідентичності в умовах антиімміграційної політики Європейського Союзу дозволило виявити багатогранний і суперечливий характер сучасної європейської свідомості, яка перебуває у стані глибокої трансформації. У соціально-філософському контексті ідентичність розглядається не як сталий і незмінний феномен, а як процесуальна структура, що формується внаслідок взаємодії індивіда із соціальним середовищем, політичними інститутами, культурними наративами та ціннісними системами.

Європейська ідентичність, яка впродовж століть вибудовувалася на основі християнської спадщини, ідей Просвітництва та досвіду національних держав, на рубежі ХХ–ХХІ століть зазнала кардинального переосмислення. Вона поступово еволюціонувала до концепції постнаціональної ідентичності, що ґрунтується на загальноєвропейських демократичних цінностях, принципах прав людини, толерантності, рівності та солідарності. Цей перехід, з одного боку, відображає історичну зрілість Європи як цивілізаційного проекту, а з іншого — оголює її вразливі місця перед новими викликами глобалізованого світу.

Ключовим чинником загострення кризи ідентичності стала міграційна політика, яка упродовж останніх десятиліть набувала все більшого значення в політичному та культурному житті Європейського Союзу. Масовий притік біженців, особливо в період кризи 2015 року, активізував глибинні страхи європейських суспільств перед “іншим” — іншим за релігією, кольором шкіри, стилем життя. У публічному дискурсі виникла небезпечна дихотомія: «ми» як європейці, носії традиційних цінностей, і «вони» як загроза соціальному порядку, безпеці та культурній гомогенності. Саме ця опозиція, підсилена політичним популізмом і праворадикальними наративами, стала одним із головних каталізаторів кризи.

Антиімміграційна політика, яка набула інституційного характеру в межах ЄС, виявила себе не лише як набір заходів безпеки, а й як глибокий ціннісний поворот. Вона дедалі більше віддаляється від гуманістичних засад Європейського проекту,

демонструючи схильність до селективності, закритості та інструменталізації «іншого». Використання біометричних технологій, створення зовнішніх «буферних зон», асиміляційні контракти — усе це формує образ Європи як фортеці, що бореться не лише з неконтрольованою міграцією, а й зі змінами, яких вона боїться.

Водночас соціальна філософія відкриває інший шлях — шлях діалогу, інклюзії, відкритості до інакшості. Через призму філософії ідентичність постає як не завершена, а така, що постійно конструюється, оскаржується та переосмислюється. У цьому сенсі криза — не лише деструктивний момент, а й простір для розвитку. Вона змушує європейців ставити незручні питання: ким ми є? хто має право бути «європейцем»? чи можна поєднати цінності відкритості з потребою у безпеці? Саме такі питання є філософським ядром сучасної європейської проблематики.

Формування інклюзивної, відкритої моделі ідентичності, в якій «інший» не є загрозою, а співтворцем, має стати стратегічним орієнтиром для майбутнього ЄС. У цьому контексті ключову роль відіграють міжкультурна освіта, громадянське виховання, медіаграмотність — тобто ті інструменти, що здатні формувати нову свідомість і нову уяву про спільне.

Отже, європейська ідентичність у XXI столітті — це не стабільна формула, а процес, що триває.

І саме від здатності цього процесу до діалогу, гнучкості, самокритики і відкритості залежить, чи зможе Європа зберегти себе не лише як економічне чи політичне об'єднання, а як спільнота, що має душу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бауман З. Глобалізація: наслідки для людини пер. з англ. Київ : Основи, 2002. 208 с.
2. Бек У. Що таке глобалізація? пер. з нім. Франкфурт-на-Майні : Suhrkamp, 1997. 272 с.
3. Буруковська Н. В. Теорія суспільства крізь призму комунікативної етики (Ю. Габермас, К.-О. Апель). *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 1(14). С. 26–31.
4. Добріянський С. Хартія основних прав Європейського Союзу як регіональний праволюдний стандарт *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3(74). С. 23–30.
5. Маастрихтський договір (Договір про Європейський Союз, 1992) *Офіційний вісник Європейських Співтовариств*. 1992. С191. С. 1-112.
6. Тараненко Г. Г. Міграційна криза ЄС як виклик європейській регіональній безпеці *НаУКМА*. Київ, 2021. С. 210–224.
7. Anderson B. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London : Verso, 2006. 234 p.
8. Arendt H. *The Portable Hannah Arendt* ed. by Peter Baehr. New York : Penguin Books, 2000. 575 p.
9. Banks J. A. *An Introduction to Multicultural Education*. 5th ed. Boston : Pearson Education, 2014. 208 p.
10. Bowen J. R. *Why the French Don't Like Headscarves: Islam, the State, and Public Space*. Princeton : Princeton University Press, 2007. 304 p.
11. Brookings Institution. *The European Migration Crisis: A Conversation with Federica Mogherini*. Washington, DC : Brookings Institution, 2015. 40 p.
12. Castells M. *The Rise of the Network Society*. Oxford : Blackwell, 1996. - 556 p.
13. Centre for Economic Policy Research. *Refugees and Economic Migrants: Facts, Policies and Challenges*. 2016. 217 p.

14. Declaration of European Identity (Copenhagen, 1973) CVCE (Centre Virtuel de la Connaissance sur l'Europe).
15. EconPol Europe. Populism: Causes, Consequences, and Challenges. EconPol Forum, 2024. 70 p.
16. European Commission. First Results of the Eurobarometer Survey: Spring. Brussels : Directorate-General for Communication, 2021. 48 p.
17. European Commission. Reform of the Common European Asylum System. 2017.
18. European Economic and Social Committee. Schuman Declaration 1950. 70th anniversary ed. Brussels : EESC, 2020. 8 p.
19. European Policy Centre. Between a Rock and a Hard Place: The EU's Migration and Asylum Policy After the Moria Fire. Brussels: European Policy Centre, 2020. 8 p.
20. Eurostat. Circular Material Use Rate. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2023. 4 p.
21. Foucault M. Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972–1977 ed. by Colin Gordon ; trans. by Colin Gordon et al. Brighton : Harvester Press, 1980. 270 p.
22. Fukuyama F. Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment. New York : Farrar, Straus and Giroux, 2018. 218 p.
23. Gellner, E. Nations and Nationalism. Oxford: Basil Blackwell, 1983, 150 p
24. Giddens A. Consequences of Modernity. Stanford : Stanford University Press, 1990. 186 p.
25. Habermas J. The Postnational Constellation: Political. 2001. — 216 p.
26. Hofstede G., Hofstede G. J., Minkov M. Cultures and Organizations: Software of the Mind. 3rd ed. McGraw-Hill, 2010. 549 p.
27. Huntington S. The Clash of Civilisations and the Remaking of World Order. New York : Simon & Schuster, 1996. 367 p.
28. Kant I. Perpetual Peace: A Philosophical Essay trans. M. C. Smith. London : George Allen & Unwin, 1915. 197 p.

29. Korzeniewicz R. Interactive Map of Refugee Movement in Europe. 2016. 10 p.
30. Macioce F. Undocumented Migrants, Vulnerability and Strategies of Inclusion: A Philosophical Perspective Constellations. 2017.
31. Mead J. G. Mind, Self, and Society. Chicago : University of Chicago Press, 1934. 256 p.
32. Misić L. Equality of Opportunity in the EU: Rethinking the European Pillar of Social Rights in Light of Free Movement as a Supranational Principle of Justice European Law Journal. 2020. 40 p.
33. Nestorenko T., Pokusa T. (Eds.) Improving Living Standards in a Globalized World: Opportunities and Challenges. Opole : The Academy of Management and Administration in Opole, 2021. 846 p.
34. Nissen S. The Eurobarometer and the Process of European Integration: Methodological Foundations and Weaknesses of the Largest European Survey Romanian Journal of Political Science. 2013. 16 p.
35. Paul R. Frontex Risk Analysis and the Crisis-Driven Expansion of Coordinated European Border Control Journal of Ethnic and Migration Studies. 2024. 25 p.
36. Polletta F., Jasper J. Collective Identity and Social Movements Annual Review of Sociology. 2001. Vol. 27. P. 283–305.
37. Smith D. Chapter 2. Masaryk University, 2018. — 26 p.
38. Treaty establishing the European Coal and Steel Community – Paris, 1951. P. 40.
39. UNHCR. Global Trends: Forced Displacement in 2022. Geneva : UNHCR, 2023. 48 p.
40. United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). 2011. 268 p